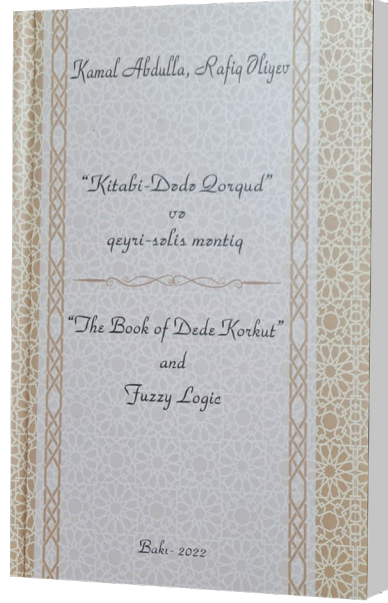

KİTAP-I DEDE KORKUT VE GAYRİ-SELİS MANTIK*

İsmet Çetin

Hakikate sevk eden zihin işlemlerinin bilimi olarak tanımlanan mantık, kişilere hükümler arasında bağ kurarak bilinenden bilinmeyene doğru yol almak ve bilinmeyenleri keşfetmeyi kazandırır. Bu arayış ve keşif sürecinde verilerin sabit veya değişken olduğu tartışılmalıdır. Mantık alanında tartışılan değişkenlik, “temel girdiler sabit sonuçlar doğurur” prensibini savunan klasik mantığa alternatif olarak “belirsiz sayıda girdiler, girdilere ve varsayımlara göre değişen birden çok sonuç doğurabilir” tezini savunan bulanık mantığın esasını oluşturmaktadır. Lütfi Askerzade'nin “Fuzzy Sets” başlıklı makalesinde (1965) savunduğu görüşler, klasik mantığa alternatif oluşturmuş ve özellikle 1970'li yıllarda mühendislik alanında yeni bir çığır açmıştır. Askerzade bu çalışmasıyla “*veri analizi, lineer ve non-lineer sistemler, bulanık ortamda karar verebilme, bulanık diller, bulanık dillerin insan ve makine zekasıyla ilgisi, bilgisayar, yapay zeka, sibernetik, dilbilimsel değişkenler, doğal dil ve olasılıklar, yaklaşıksal akıl yürütme, eğilim mantığı, nöron şebekeleri, kelime işlem kuramları gibi bilgisayar, zeka ve sibernetiğin her alanında yeni yollar açmıştır.*” (Işıklı, 2010) Başlangıçta fizik, daha sonra sibernetik/sinirbilim alanlarında uygulanan bu yaklaşım, dil-fizik, dolayısıyla dil-bilim alanını da merkeze almak suretiyle edebî metinlerin yorumlanmasına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Zira “*Doğru dil kullanımı da dilin inceliklerini (dilbilgisi, dilbilimi, anlambilim, şekil bilgisi, yani morfoloji, vb) bilmekten geçer. Dilin yapısının daha çok bulanık olduğunu dile getiren yeni anlayış, düşüncenin de bulanık olduğu fikrinden hareketle mantık biliminin de bulanık özellikte olması sonucuna varmıştır. Artık doğru düşünmenin ilkeleri dilin bu özelli-*

ğinden (bulanıklılık) yararlanmaktadır” (Şen, 2009:14)

Türkiye Türkçesinde “bulanık mantık” veya “sisli mantık” olarak adlandırılan teorinin fizik ve matematik gibi fen bilimleri dışında, dil ve edebiyat alanına uygulamaları görülmektedir. De Montfort Universityde yapılan bir doktora tezi “Shakespeare’in eserlerine Bulanık Mantık Temelli Bir Yaklaşım” konusunu işlemiş (Foukis 2019). Bir başka örnek de bulanık mantık-matematik ilişkisini esas alarak bunun yaratıcı edebiyat dünyasında nasıl uygulanabileceğini ve “matematiksel” mantığın gizemleri çözmede nasıl hayati bir rol oynadığını, Agatha Christie’nin romanlarını esas alarak yapılan çalışmadır (Pathinathan-Mike Dison, 2014).

Türkiye’de “bulanık mantık” kavramı kullanılmaksızın dil ve dilin değişkenliği konusunda özellikle dil bilimi ve gösterge bilimi alanında yapılan çalışmalar dışında edebiyat alanında çalışma bulunmamaktadır. Bilgisayar mühendisliği alanında “Edebiyat Eserlerinin Web Verilerine Dayanarak Sınıflandırılması” konulu bir yüksek lisans tezi yapılmıştır (Canhası, 2017).

* Kamal Abdulla- Rafiq Aliyev, *Kitabi-Dede Korkut ve Geyri-selis Mantik*, 25-ci Gazet, Bakı 2022.

Azerbaycan'da Kamal Abdulla ve Rafik Aliyev'in kaleme aldıkları "Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri-selis Mantık" adlı çalışmada, Türk edebiyatı eserlerinin konusunda bulanık mantık (fuzzy logic) esas alınarak Dede Korkut'un anlam dünyasının izini sürmüştür.

Kitap, yazarların ortak imzalarıyla, Bakû'da "525-ci Qəzet"te yayımlanan yazıların yeniden düzenlenerek bir araya getirilmesiyle oluşmuş. Dede Korkut'la ilgili çalışmalarını tanıyan Kamal Abdulla ve yapay zeka alanında otorite Rafik Aliyev'in ortak yazılarının toplandığı kitabın redaktörlüğünü Muhtar İmanov ve Maksut Efendiyev yapmış.

Kitabın "Giriş Avazı "Kitab-ı Dede Korkut'ta Gayri-selis Mantık Elementleri" başlığı altında; Dede Korkut anlatılarının mitik dönemden itibaren varlığını sürdürdüğünü, ecdadın yazıya geçirildiği 15. yüzyıla kadar "adım-adım, söz-söz, cümle-cümle, hadise-hadise, makam-makam" yarattığı bir edebî metin olduğunu, metnin arka planında açık ve gizli olarak bulunan medeniyet izleri, âdet ve ananeleri ile bunlardaki değişmelerin görüldüğü düşüncesinden hareket ettiklerini ifade etmekte.

Bu çalışmanın, bulanık mantık teorisinin kurucusu Lütfi Askerzade'nin isteğiyle yapıldığı; "gayri-selis inanıp özünün yaratıcısı L. Zade'nin arzusuna esasen indi artık sosyal ilimlere taraf yönelir ve ilk olarak Kitab-ı Dede Korkut metnine üz tutur." cümlesinden anlaşılmalıdır.

Yazarlar, Aristoteles'in formel (selis)/klasik mantık kabulünün yetersizliğinden söz ederek, Askerzade'nin kurucusu olduğu bulanık mantık/gayri selis mantık/ yaklaşımıyla mukayeselerini yaparlar. Ak-kara, ölü-diri, doğru-yalan gibi zıtlıkları örnek vererek bunlar arasında başka ihtimallerin bulunduğunu açıklarlar. Gayri selis mantığı şüphelerin, tereddütlerin, belkilerin mantığı olarak ifade eden yazarlar, Dede Korkut ile ilgili çalışmanın ilk örnek olduğunu, bu tür çalışmaların kadim Oğuznameler ile ilgili çalışmalarda önemli yer tutacağını

dile getirirler.

Dede Korkut boylarını bulanık mantığın dört yönü (Umumi mantık, gayri-selis çokluklar/bulanık küme, epistemik (epistemolojik) ve ilişkiler) itibarıyla değerlendiren bölüm sonunda; "Kitab-ı Dede Korkut" dastanında ecdadımızın beyninde belki de özünden habersiz şekilde tezahürünü tapan ve geyri-selis mentiğin derin manevi- ideoloji özülü sayıla bilen demokratik düşünce tarzı öz aksini tapmıştır" (s. 36) ifadeleriyle, demokratik anlayışın Türk düşünce yapısının temelini oluşturduğu aktarılır.

Kitabın ikinci bölümü; Birinci Yazı- "Kitab-ı Dede Korkut Metni ve Gayri-selis Mantığın 'Şüphe Daimisi'" başlığını taşımakta. Bölümde, Dede Korkut'ta mitik ve tarihî izlerin ve tabiatan/primitif insandan/ medeniyete geçişin izlerinin bulunduğu aktarılır. Metne "şüphe" ile yaklaşmakla, tabiat devrinin izlerinin bulunduğu ve bunun toplumun bilinçaltında yaşadığı ifade edilir: "Biz bu fikirdeyiz ki, geyri-selis mantık daha çok "Tabiat" dövrünün fonksiyasıdır. O ya daşlaşmış, ya da unudulmuş ve yalnız unutulmuş olsa da tehtelşuurumuzda yaşamağına devam edib" (s. 54).

İkinci yazı, "Kitab-ı Dede Korkut Metni ve Gayri-selis Mantıkla "Üçüncünün Aktarışı"dır. Aristotelesci mantık anlayışının iki kutuplu yaklaşımı dışında bir tez ileri sürülür. İki kutup arasında iki ve daha fazla ihtimalin bulunduğu vurgulanarak Dede Korkut metinlerinden hareketle Oğuzlarda dünya tasavvuru, insanlar arasındaki münasebetler daha güçlü, daha objektif, daha gerçekçi olduğunun görülebilirliği vurgulanır. Dede Korkut müellifi/müelliflerinin zaman zaman dünyayı farklı görme arzularını bulanık mantık/gayri selis mantık/ düşünce tarzıyla izah eden yazarlar, bu çeşitliliğin Türk düşünce tarzının derinliklerinde olan demokratik anlayışın izleri olarak kabul ederler.

Üçüncü yazı, "Sen Gözeller Gözelinden de Gözelsen, Gözelim!" başlığını taşır. Bulanık mantığın/gayri-selis/ çokluk yönünü "Tanrı'dan başka her şeyin, her

bir hadisenin derecesi vardır” cümlesiyle özetleyen yazarlar, bu bölümü teorinin kurucusu Lütfizade'nin karısı için söylediği “O gözeller gözeliinden de gözeldir.” cümlesi üzerinden kurgulamışlar. Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Boyu'nda geçen;

Ucalardan ucasan

Kimse bilmez necesen

Gözel tanrı!

Neçe cahiller seni

Göyde arar yerde ister

Sen hud möminler könlündesen

mısraları ve başka örnekler verilerek bulanık mantıkta ihtimallerin çokluğu, hatta sınırsızlığı üzerinde durulmuş, dilin düşünce zenginliğini ifade ettiği vurgulanmış.

Dördüncü yazı “Kitab-ı Dede Korkut Metni” Gayri-selis Mantığının Epistemoloji Işığında” başlığı altında toplanmış. Yazı, Dede Korkut metinlerinin arka planını “alt katlarındaki manalarını” keşfetmek, yeni bilgilere ulaşmayı amaçlamakta. Dede Korkut metinlerinin dilinde “ihtimal”in olmadığını, ancak bazı şeylerin mümkün olduğunu ifade eden yazarlar, metinde gizli olanların açığa çıkarılmasına çalışırlar. Metni okuyan / dinleyen kitlenin tasavvurlarına göre anlam kazanan Dede Korkut metinlerinde gerçeklik ile gerçek dışılığı birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı, yumuşak geçişlerle iç içelik oluşturdukları ifade edilir.

Beşinci yazı, “Gayri-selis Mantığının ve Kitab-ı Dede Korkut'ta Demokratik Düşünce Tarzı” başlığını altında toplanmış. Yazının amacının Dede Korkut'ta insanlar ve dil birliklerinin derin münasebetlerinin bulunduğu, bundan hareketle destan yaratıcıları ve destan dili ile destan mantığının taşıyıcılarının zihinlerindeki demokratik anlayışı ortaya çıkarmak olduğu ifade edilir. Dede Korkut metinlerinde denenen bu çalışmanın, diğer sözlü gelenek ürünlerin incelenmesiyle Türk tefekkür tarihindeki demokratik anlayışın mevcut olduğunu da göstereceği düşüncesi aktarılır.

Yazı, Dede Korkut örneğinde olduğu gibi, Türk düşünce tarzındaki tolerans ve demokratik anlayışın bu ve benzeri eserlerle günümüze ulaştığının tespiti olarak sonlanmaktadır.

Kitabın sonunda, bunun bir başlangıç olduğu ifade edilerek, yakın gelecekte Lütfizade'nin hatırasına “Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri-selis Mantık” adlı geniş bir araştırmanın okuyucuya ulaşacağı müjdelenmektedir.

Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri-selis Mantık adlı eser, bulanık mantık/gayri-selis mantık/fuzzy logic/, Türk edebiyatları alanında ilk uygulamadır.

Kitap, mühendislik ve fen bilimlerinde uygulanan bulanık mantık teorisinin dilin estetik yönü olan edebî ürünlerde de uygulanabilirliğini göstermektedir.

Yapay zekâ alanında yetkin olan Prof. Dr. Rafik Aliyev ve ilmi çalışmalarını Dede Korkut'a adanmış Kamal Abdulla hocaların ortak çalışması olan eser, Türk edebiyatı alanına yeni bir kapı araladı. Kendilerine teşekkür etmek görev, alkışımız daimdir...

Kaynaklar

Dimitrios, Foukis, From n-grams to n-sets: A Fuzzy-Logic-Based Approach to Shakespearean Authorship Attribution, (Leicester) 2019. <https://core.ac.uk/download/pdf/335043007.pdf>(21/01/2023)

Işıklı, Şevki, “Lotfi A. Zadeh'nin Hayat Hikâyesi ve Bulanık Paradigmanın Üç Temel Unsuru”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, S 17, İstanbul 2010, s. 89 – 101.

Pathinathan,T.- E.Mike Dison, PRUF – CW Language Application in Creative Literature, International Journal of Computing Algorithm, 3, (February), Dzongkhag (Butan) 2014, s. 715-721.

https://www.researchgate.net/publication/344877644_PRUF_-CW_Language_Application_in_Creative_Literature (201/01/2023)

Şen, Zekai, *Bulanık Mantık İlkeleri ve Modelleme*, Su Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Zadeh, L.A. (1965) Fuzzy Sets. Information and Control, 8, 1965, s. 338-353. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S00199586590241X?via%3Dihub> (20/01/2023)